

E számunk tartalmából

A négy Esterházy elestéhez vezető összecsapással kapcsolatban tehát megállapítható, hogy az ő sajnálatos haláluk – elsősorban Esterházy Lászlóé – minden bizonnyal közrejátszott abban, hogy a kezdeti pánikkeltő hírekből kiindulva, illetve a veszteséglisták létszamarányai ellenére az utókor a törököktől elszenvedett vereségként könyvelte el a csata kimenetelét. A vezekényi csata természetesen nem az első és nem is az utolsó a békeidőszak alatti kisebb-nagyobb végvidéki összecsapások sorában, azonban az Esterházy családot ért tragédiát figyelembe véve nyilvánvalóan az egyik legjelentősebb összecsapásnak számít.”

(Szabados János)

„Szent-Ivány László ezredes korai halála egy roppant ígéretes tiszti karriert szakított meg, mely akár a tábornoki előléptetés lehetőségét is magában hordozta. Ebben az időszakban a katonai tehetségek előtt már nyitva állt a magasra jutás lehetősége, és ellentétben a korábbi évtizedekkel, a magyar tisztek közül immáron nem csak arisztokraták (Pálffyak, Batthyányak) juthattak be a császári-királyi haderő szűkebb katonai vezetésébe. A magyar tisztekkel szembeni kimondott vagy legtöbbször kimondatlan bizalmatlanság és lebecsülés fokozatosan oldódni látszott. Erre jó példa Hadik András tábornagy személye, aki még szerényebb társadalmi háttérrel és kapcsolatrendszerrel rendelkezett, mint Szent-Ivány.”

(Lázár Balázs)

„Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc egyike a magyar történelem legjobban dokumentált eseményeinek. Önmagában erről a két évről nagyobb emlékirat- és naplóirodalom maradt fenn, mint az azt megelőző négy évszázadról, s mennyisége alighanem eléri mind az I., mind a II. világháborúra vonatkozó hasonló irodalmat.

Ennek ellenére máig is igen jelentős művek vannak teljes egészében vagy részben kéziratban. Különösen igaz ez a német nyelvű emlékirat-irodalomra, amelynek magyar nyelvű kiadása egyszerre vet fel olvasati és fordítási problémákat. Ezek közé tartozik Zámbergy Lajos honvédezredes emlékirata is.”

(Hermann Róbert)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK * 132. ÉVF. * 2019. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

QUARTERLY OF MILITARY HISTORY

Journal of the Institute and Museum of Military History

Established 1888

Editor in Chief Katalin Mária Kincses
Editor Gréta Somogyi

Editorial Board

Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, István Czigány,
Tamás Csikány, Lóránd Dombrády,
Pál Germuska, Róbert Hermann (President),
Miklós Horváth, Gyula Kedves, Gábor Kiss,
József Kelenik, Katalin Mária Kincses,
Vilmos Kovács, Kálmán Mészáros, Balázs Lázár,
Ferenc Lenkefi, Imre Okváth, Ferenc Pollmann,
János B. Szabó, Péter Szabó, Sándor Szakály,
Norbert Számvéber, János Varga J., László Veszprémy

Special Consultants

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, Miklós M. Szabó,
György Markó, Géza Pálffy,
Gergely Pál Sallay, Erwin A. Schmidl,
Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Published by the Institute and Museum of Military History of the Ministry of Defence

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36 1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Editorial and Publishing Office

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hungary
Postal address: PO Box 7, Budapest H-1250
Phone (36-1)-325-16-44

E-mail: kincsesbene@gmail.com
Electronic version: www.epa.oszk.hu/hk

Subscription fee
4000 HUF annually, 1000 HUF quarterly

Distribution

Magyar Posta Rt.
Business and Logistics Centre

Subscription abroad

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hungary

Postal address:
Budapest H-1900

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

REVUE D'HISTOIRE MILITAIRE

Publication trimestrielle de l'Institut et du Musée d'Histoire Militaire

Fondée en 1888

Redacteur en chef: Katalin Mária Kincses
Editorial: Gréta Somogyi

Comité éditorial

Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, István Czigány,
Tamás Csikány, Lóránd Dombrády,
Pál Germuska, Róbert Hermann (President),
Miklós Horváth, Gyula Kedves, Gábor Kiss,
József Kelenik, Katalin Mária Kincses,
Vilmos Kovács, Kálmán Mészáros, Balázs Lázár,
Ferenc Lenkefi, Imre Okváth, Ferenc Pollmann,
János B. Szabó, Péter Szabó,
Sándor Szakály, Norbert Számvéber, János Varga J., László Veszprémy

Conseillers scientifiques

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, Miklós M. Szabó,
György Markó, Géza Pálffy,
Gergely Pál Sallay, Erwin A. Schmidl,
Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Éditée par l'Institut et le Musée d'Histoire Militaire
(Ministère de la Défense)

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-00, Télécopie: (36-1)-325-16-04

Rédaction et Maison d'Édition

2–4 Kapisztrán tér Budapest 1014 Hongrie
Adresse postale: PO Box 7, Budapest H-1250
Tél.: (36-1)-325-16-44

E-mail: kincsesbene@gmail.com
Version électronique: www.epa.oszk.hu/hk

Tarif d'abonnement
4000 HUF (annuel), 1000 HUF (trimestriel)

Diffusée par

Magyar Posta Rt.
Centre d'Affaires et Logistique

Abonnement à l'étranger

Hírlapterjesztési Központ
1 Orczy tér Budapest H-1089 Hongrie

Adresse postale:
Budapest H-1900

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

MILITÄRGESCHICHTLICHE MITTEILUNGEN

Vierteljahresschrift des Instituts und Museums für Militärgeschichte

Gründungsjahr: 1888

Chefredakteurin: Katalin Mária Kincses
Redakteurin: Gréta Somogyi

Redaktionskomitee

Tibor Balla, Gábor Bona,
Attila Bonhardt, István Czigány,
Tamás Csikány, Lóránd Dombrády,
Pál Germuska, Róbert Hermann (President),
Miklós Horváth, Gyula Kedves, Gábor Kiss,
József Kelenik, Katalin Mária Kincses,
Vilmos Kovács, Kálmán Mészáros, Balázs Lázár,
Ferenc Lenkefi, Imre Okváth, Ferenc Pollmann,
János B. Szabó, Péter Szabó,
Sándor Szakály, Norbert Számvéber, János Varga J., László Veszprémy

Beratungsausschuss

Gábor Ágoston, Tibor Hajdu, Miklós M. Szabó,
György Markó, Géza Pálffy,
Gergely Pál Sallay, Erwin A. Schmidl,
Vladimír Segeš, Ferenc Tóth

Herausgegeben vom Institut und Museum für Militärgeschichte des Ministeriums für Landesverteidigung

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7., H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-00, Fax: (36-1)-325-16-04

Redaktion und Verlagsbüro

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2-4.
Postanschrift: Budapest, Pf. 7. H-1250.
Tel.: (36-1)-325-16-44

E-Mail-Adresse: kincsesbene@gmail.com
Internetversion: www.epa.oszk.hu/hk

Abonnement
4000,- HUF/Jahr, 1000,- HUF/Vierteljahr

Vertrieb

Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ

Abonnement für das Ausland

Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Ungarn

Postanschrift:
H-1900 Budapest,

E-Mail: hirlapelofizetes@posta.hu

ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

Поквартальный Журнал Института и Музея Военной Истории

Год основания: 1888

Главный редактор: Каталин Мариа Кинчеш
Редактор: Грета Шомоди

Редакционная коллегия

Тибор Балла, Габор Бона,
Аттила Бонхардт, Иштван Цигань,
Тамаш Чикань, Лоранд Домбради, Пал Гермушка,
Роберт Херманн (председатель),
Миклош Хорват, Дюла Кедвеш, Габор Кишш,
Йожеф Келеник, Каталин Мариа Кинчеш,
Вилмош Ковач, Балаж Лазар,
Ференц Ленкефи, Калман Месарош,
Имре Окватх Ференц Поллманн,
Норберт Самвебер, Янош Б. Сабо,
Шандор Сакай, Янош Й. Варга,
Ласло Веспреми

Консультативный совет

Габор Агоштон, Тибор Хайду, Миклош М. Сабо,
Дьердь Марко, Гергей Пал Шаллаи,
Геца Палффи, Эрвин А. Шмидл,
Владимир Сегеш, Ференц Тотх

Издает: Институт и Музей Военной Истории
Министерства Обороны

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-00, Факс: (36-1)-325-16-04

Редакция и Издательство

1014 Будапешт I, площадь Капистран 2-4
Почтовый адрес: Будапешт П/я. 7. H-1250
Тел.: (36-1)-325-16-44

Адрес E-Mail: kincsesbene@gmail.com
Электронный вариант: www.epa.oszk.hu/hk

Абонементная плата по подписке
На 1 год 4000, на 1 квартал 1000 форинтов

Распространяет

Коммерческий и Логистический Центр А/О Венгерская Почта

Подписка за границей

Hírlapterjesztési Központ
1. Orczy tér Budapest H-1089 Венгрия

Почтовый адрес:
H-1900 Budapest,

E-mail: hirlapelofizetes@posta.hu

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

132. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2019. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

B. Szabó János, PhD, tudományos munkatárs (Budapesti Történeti Múzeum); *Balla Tibor*, az MTA doktora, egyetemi tanár (Nemzeti Közszolgálati Egyetem); *Bognár Zsolt*, PhD, egyetemi docens (Károli Gáspár Református Egyetem); *Csákvári Kristóf*, kutató, térképtáros (Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Térképtár); *Dán Vanda*, egyetemi hallgató (Károli Gáspár Református Egyetem); *Hermann Róbert*, az MTA doktora, a parancsnok tudományos helyettese (Hadtörténeti Intézet és Múzeum), egyetemi tanár (Károli Gáspár Református Egyetem); *Jobst Ágnes*, PhD, történész-könyvtáros, könyvtárvezető (Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára); *Juhász Krisztina*, tudományos segédmunkatárs (MTA-SZTE Oszmán-kori Kutatócsoport); *Kemény Krisztián*, főlevéltáros (Hadtörténeti Intézet); *Kiss Gábor*, PhD, levéltárvezető (Hadtörténeti Levéltár); *Kozák-Kígyóssy Szabolcs László*, PhD-hallgató (Eötvös Loránd Tudományegyetem); *Kruppa Tamás*, PhD, tudományos főmunkatárs (MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport); *Lázár Balázs*, PhD, osztályvezető (Hadtörténeti Intézet); *Ligeti Dávid*, PhD, tudományos főmunkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár); *Mészáros Kálmán*, PhD, kutató (Hadtörténeti Intézet); *Sípos Ferenc*, újságíró; *Somogyi Gréta*, PhD, szerkesztő (Hadtörténeti Közlemények Szerkesztősége); *Szabados János*, PhD, egyetemi adjunktus (Szegedi Tudományegyetem), tudományos segédmunkatárs (MTA-SzTE Oszmán-kori Kutatócsoport); *Tóth Ferenc*, az MTA doktora (Bölcsészettudományi Kutatóközpont); *Veszprémy László*, az MTA doktora, igazgató (Hadtörténeti Intézet)

A rezümétet és a tartalomjegyzékeket *Kántás Balázs* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Nasinszky Dezső* (orosz) és *Zachar Viktor Kristóf* (német) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Kincses Katalin Mária*
Szerkesztő: *Somogyi Gréta*

Szerkesztőbizottság:

B. Szabó János, Balla Tibor, Bona Gábor, Bonhardt Attila, Czigány István, Csikány Tamás, Dombrády Lóránd, Germuska Pál, Hermann Róbert (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós, Kedves Gyula, Kelenik József, Kincses Katalin Mária, Kiss Gábor, Kovács Vilmos, Lázár Balázs, Lenkefi Ferenc, Mészáros Kálmán, Okváth Imre, Pollmann Ferenc, Szabó Péter, Szakály Sándor, Számvéber Norbert, Varga J. János, Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, Hajdu Tibor, M. Szabó Miklós, Markó György, Pálffy Géza, Sallay Gergely Pál, Erwin A. Schmidl, Vladimír Segeš, Tóth Ferenc

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

© Szerzők, fordítók, szerkesztők, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2019

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250
Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: kincsesbene@gmail.com
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 4000,- Ft, negyedévre 1000,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., Postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).
További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

BOGNÁR ZALÁN

**GULAG, GUPVI, „MÁLNEKIJ ROBOT”
Magyarok a szovjet lágerbirodalomban***(Magyar Napló, Budapest, 2017. 432 o. ISBN 978-615-5721-07-6)*

A második világháborút követő időszakban a magyar társadalom egyik legfájóbb és legégetőbb¹ kérdése a (hadi)fogságba² kerültek sorsa és hazahozatala volt. Mintegy 1 millió magyar állampolgár, katona és civil járta meg a Szovjetuniót a GULAG és a GUPVI lágerrendszerekben – Bognár Zalán számításai szerint. (Számításait önálló tanulmányban adja közre e kötetben.) A témáról, különösen a civilek tömeges elhurcolásáról a rendszerváltoztatásig nem beszélhettek, ezzel kapcsolatos kutatások nem folyhattak. Általános jellemző, hogy még a rendszerváltoztatást követően is sok túlélő félt elmondani tapasztalataikat, átélt borzalmaikat. Magyarországon Stark Tamás, Füzes Miklós és Zielbauer György mellett Bognár Zalán is az elsők között, az 1990-es évek elején, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Hadtörténelmi Levéltárának főlevéltárosaként kezdte kutatni a szovjet fogságba kerültek történetét.

Bognár Zalán a Károli Gáspár Református Egyetem, Új- és Jelenkori Magyar Történelmi Tanszékének docense, a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társaságának alapítója és elnöke. A második világháborús magyar (hadi)fogyok, katonák és civilek, valamint a gulágra ítélték témakörében számos tudományos publikációja jelent meg: több monográfia, szerkesztett kötet, tanulmány, cikk. Jelen kötet a szerző több mint 25 éves kutatási eredményeinek a Gulág–Gupvi témában megjelent és még meg nem jelent írásainak válogatott gyűjteménye. A közölt tanulmányok közlésüket tekintve három csoportba oszthatók. Az első csoportot azok a tanulmányok alkotják, amelyeket a szerző változatlan formában közöl. A második csoportba tartozó tanulmányok esetében a szerző az eredetileg megjelenthez képest kisebb változtatásokat tett, részben az újabb kutatási eredmények fényében, részben az illusztrációk tekintetében, amit a tanulmányok elején a lábjegyzetben jelez. A harmadik csoportba azok a tanulmányok tartoznak, amelyek korábban még nem jelentek meg, s melyek e kötetben kerülnek először közlésre. Mivel a kötetben található tanulmányok többsége már megjelent különböző folyóiratokban, könyvekben, ezáltal nemcsak térben, de időben is egymástól távol kerültek közlésre, ezért a tanulmányok többségében előfordulnak átfedések. Hiszen – ahogy a szerző fogalmaz – „az olvasót először »képbe kellett hozni«”, vagyis először a történelmi hátteret kell „felfesteni”, s csak ezután érdemes a szovjet fogság adott szegmensének mélyebb ismertetésébe, elemzésébe kezdeni.

A könyvet kinyitva a borító belsejére, az előzékkébe a szerző által készített ábra került, mely a kérdéskört nem ismerő olvasó számára segítségként szolgálhat, a GULAG- és GUPVI-lágerrendszer felépítésének és a kötetben kifejtésre került tanulmányok megértésében.

¹ „Mai magyar társadalmunk egyik legégetőbb és legfájóbb kérdése a fogoly-ügy. Érdekelve van ebben annak minden rendű rétege és minden rangú tagja.” Gróf Teleki Géza levele dálnoki Miklós Belának. Közli: *Bognár Zalán: Gulag, Gupvi, „málnekij robot”*. Budapest, 2017. 15. o.

² Mint a kötetben is olvashatjuk, a hadifogoly szónál a hadi szó nem véletlen került zárójelbe, ugyanis az elhurcolt személyek között több százezer civilt deportáltak a Szovjetunióba hadifogoly státusszal.

A szerző már az előszóban betekintést nyújt a téma kutatásának nehézségeibe: ugyan a témakörben nagy mennyiségű irat keletkezett, de azok jelentős része már nincs meg: a Magyar Vöröskereszt Hadifogoly Osztályának 1945. évi iratanyaga, a Népjóléti Minisztérium Elnöki és a Hadigondozási Főosztályának 1945–1946-os iratanyaga eltűnt. Emellett nagyszámú megyei és városi levéltárban őrzött, a témába vágó iratot kiselejteztek vagy megsemmisítettek. Ugyanakkor szerencsére maradtak fenn iratok, irat-együttesek a témában, melyek közül a legjelentősebb – és így a szerző által is a leginkább felhasznált –, a Külügyminisztérium Hadifogoly Osztályának iratanyaga az 1945–1949 közötti évekből. A téma görcső alá vételéhez elengedhetetlen, hogy a kutató az oral history eszközzel is éljen. A jelentős forráshiány miatt a túlélők és hozzátartozóik visszaemlékezései, naplófeljegyzései olyan kérdésekre adnak választ az olvasó számára, amiket egyetlen egy levéltári dokumentum sem tartalmaz a GULAG- és GUPVI-táborokban uralkodó körülményekről, a személyes tapasztalatokról. A szerző a visszaemlékezések kapcsán körültekintően járt el, azok megbízhatóságát a korabeli dokumentumokkal, illetve számos visszaemlékezéssel történő összevetés útján kontrollálja. A levéltári forrásokon túl kutatásait a téma magyar jellege miatt elsősorban hazai szakirodalommal egészíti ki.

A kötet hét nagy tematikus fejezetre oszlik, azok pedig több-kevesebb alfejezetre. A szerző külön fejezetet szánt a (hadi)fogoly-kérdésnek a korabeli magyar társadalomban, s ezáltal a belpolitikában betöltött jelentőségének bemutatására. Vezető magyar államférfiaktól vett idézetekkel, a (hadi)fogoly-kérdéssel foglalkozó újságokkal, állami és civil szervezetek sokaságával támasztja alá e kérdésnek a korabeli Magyarországon betöltött rendkívüli jelentőségét.

A második fejezet a gulággal foglalkozik, amelyben két rövidebb tanulmány található. A szerző feltűnően rövidebb részt szentel a gulág bemutatásának, mint a gupvinak, amivel a két lágrendszerbe kerültek létszáma közti nagyságrendi különbséget is jól érzékelteti. Először általánosan foglalja össze és rendszerezi a gulágra – vagyis a GULAG börtöneibe, lágereibe, rabtelepeire – került magyar személyek társadalmi összetételét, elhurcolásuk, elítélésük okait, sorsukat és a kommunista irányítás alatt álló magyar rendészeti szerveknek mindebben való tevékeny részvételét. Itt már az elején egy alapkérdést tisztáz: a GULAG, vagyis a Lágerek Főparancsnoksága és a GUPVI, vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság közti különbséget, és a két főparancsnokság alá tartozó büntetés-végrehajtási intézetek, lágerek, börtönök mibenlétét, valamint a foglyok oda-kerülésének módja közti különbségeket. Ennek az alfejezetnek külön érdekessége, hogy egy olyan, korábban még nem közölt levelet is tartalmaz, amit Dr. Erdődi Lajos gulág-rab írt 1955 novemberében, hazafelé, immár „szabad emberként” a mordáviai Javasz városából. Ebben többek között Olofsson Placidról is ír, aki valószínűleg az egyik legismertebb magyar gulág-rab volt. A 2017-ben 100 évesen elhunyt bencés szerzetes 10 évet töltött a gulágon, koholt vádak alapján elítélve. A másik alfejezet a gulágra hurcolt kárpátaljai református lelkészekről szól.

A (hadi)fogoly-kérdés állandó, dinamikus és fontos kérdése a létszám. Több kutató foglalkozott vele, amit a szerző ki is emel. A témával foglalkozók és azt kevésbé ismerők számára egyaránt új adatokat közöl Bognár Zalán e tekintetben is: a GUPVI-lágerekbe került magyar állampolgárok létszámát és a veszteségi adatokat tárja fel országos szinten, valamint regionálisan, a budapesti csata kapcsán. A magyar levéltári adatok és a szovjet dokumentumok egybevágnak: a 172 ezer km² területű, 14,7 millió főt számláló

Magyarországról 1 millió embert vetettek fogságba, amelyből 300 ezer fő civil lakos, közel 700 ezer fő katona volt. A nyugati hadifoglyok létszámát illetően számításai megegyeznek a korábban Stark Tamás által is meghatározottakkal. A szovjet fogságba vetettek létszámát illetően azonban Bognár Zalán vitatja a Stark Tamás³ által korábban meghatározott 600-700 ezres létszámot. Arra hivatkozik, hogy a 600-700 ezres adatban, amit a korszakban katonák határoztak meg, a besorozott katonák létszáma és a veszteségek alapján, nincsenek benne a harcok után összeszedett civilek százezrei. Hiszen a katonák csak katonákkal számoltak, civilekkel nem.

A civilként fogságba esettek „málenkij robotra”⁴ kerültek. A civilek elhurcolásának témáját a szerző három csoportra osztja. Az első a hadifoglylétszám-kiegészítés, melynek során a trianoni ország területéről mintegy 150 ezer fő került szovjet fogságba. A második az etnikai tisztogatás, melynek újabb 80-90 ezer fő esett áldozatul. Végül a harmadik csoport a német származás indokával történő deportálás, amely – Bognár Zalán kutatásai alapján – újabb 80-105 ezer fő elhurcolását eredményezte, akiket a hadifoglyokkal együtt a Gupvi lágereibe deportáltak. Csak a civilek létszáma összesen körülbelül 310-365 ezer fő volt. Ily módon a szerző kutatásának eredménye: a szovjet fogságba esett magyar katonák és polgári személyek létszáma elérte a körülbelüli 960 000-1 025 000 főt. Ugyanebben a tematikai egységben szintén számszerű adatokkal határozza meg a szerző mintegy 100 ezer főben a budapesti csata következtében elhurcolt civilek számát.

A „málenkij robotra”, vagyis szovjetunióbeli kényszermunkára hadifogoly és internált fogoly státuszban deportált civilek elhurcolásáról szóló negyedik fejezet öt tanulmányt tartalmaz. Az első átfogóan, országos kitekintéssel dolgozza fel és tematizálja a civil elhurcolásokat azok indokaik, végrehajtásuk alapján. A többi alfejezet az egy-egy régióban – Budapest és környékén, Kárpátalján, Csonka-Beregben, Dél-Dunántúlon – történt elhurcolások feltárásával, elemzésével foglalkozik. A fejezetben egy korábban nem publikált jelentés is helyet kapott. Eszerint Csonka-Bereg vármegye területét Kárpátaljával együtt kívánták Szovjet-Ukrajnához csatolni 1945 augusztusában.

A következő fejezet címe: *(Hadi)fogolytáborok a Kárpát-medencében*. Ez a kötet legösszetettebb, hét alfejezetből álló része. Elsőként egy országos áttekintést találunk, melyben a szerző a trianoni Magyarország területén 1944–1945-ben létrehozott hadifogolytáborok és a bennük őrzött foglyok történetét foglalja össze röviden. A következő alfejezetben az Északkelet-Magyarországon a román 4. hadsereg által őrzött (hadi) fogolytáborokról olvashatunk. A harmadik alfejezet címében egy megdöbbentő korabeli idézet található: „1945 május hóban a ceglédi fogolytáborban 130 000 fő tartózkodott.” A cím nem véletlen, hiszen a Kárpát-medence legnagyobb gyűjtő- és tranzittábora volt a ceglédi. A tanulmány két kiadásban (2013., 2017.) is megjelent korábban a *Téglákba vésett történelem. – A ceglédi fogolytábor története és téglafalainak felirata* című kötetben. A továbbiakban a kötet a Felvidék legnagyobb hadifogolytáborával, a pozsonyival foglalkozik. A fejezet ötödik tanulmánya *A szegedi Csillagbörtönben körülbelül 12 000 hadifogoly... – Szovjet őrizetű hadifogolytábor a Tisza-parti városban, 1944–1945* címmel került a könyvbe. Döbbenetes számadatok derülnek ki. Volt olyan időszak, amikor a 600

³ Lásd bővebben: Stark Tamás: Magyarország második világháborús embervesztése. MTA Történettudományi Intézet. Budapest, 1989.

⁴ Oroszul helyesen málenykaja rabóta, jelentése: kis munka.

fő befogadására épült Csillagbörtön fala között 12 000 ember tömörült össze. Ennek alapján jogosan gondolhatjuk, hogy betegségek, járványok nagyobb és gyakoribb terjedését – például a flekktífusz – kellett elszenvedniük az itt raboskodóknak. A következő tanulmány a Bajai szovjet őrizetű hadifogoly- és internálótáborokkal foglalkozik 1944–1945 között. E fejezet utolsó alfejezete egy forrásközlés, amely egy összefoglaló jelentést tartalmaz arról, hogy a Honvédelmi Minisztérium 1945-ben milyen intézkedéseket tett hadifogoly-ügyben, s ezeknek milyen eredményei voltak, különösen a Magyarországon hadifogolytáborokban tartózkodó vagy úton lévő magyar foglyokra vonatkozóan.

A hatodik fejezet címe: *Hadifogságból katonai alakulatokba*. Külön passzusként ismerhetjük meg a hadifogolytáborokból a Vörös Hadsereghez és az újonnan szerveződő Magyar Honvédség katonai alakulataiba került katonák és civilek sorsát. (Utóbbiak közül ugyanis sokan egyáltalán nem részesültek katonai kiképzésben.) Az első alfejezetben a szerző azt taglalja, hogy a magyar hadifoglyokból a szovjet hadvezetőség hogyan alakított ki munkaszolgálatos hadifogoly-alakulatokat a Vörös Hadseregben. Bár a jelentkezésnél a szabadság reményét ígérték számukra, sorsuk hadifogoly-munkaszolgálat lett. A továbbiakban három katonai alakulat megszerveződését és működését tárja elénk a szerző. A témában Gellért Tibor⁵ korábbi értekezésében a katonai alakulatokat mint műszaki alakulatok mutatja be. Bognár Zalán kutatásai alapján, új dokumentumok bevonásával kétséget kizárólag bizonyítja, hogy ezen alakulatok munkaszolgálatosak voltak. A Vörös Hadsereg mellett az újonnan formálódó Magyar Honvédség alakulataiba is bekerültek a hadifogolytáborok rabjai, akik már valóban szabadokká lettek ezáltal. Megdöbbenő, hogy az alakulatok személyi állománya a hadifoglyokon túl jelentős számú civil elhurcoltból állt össze.

A könyv utolsó fejezete, a *Hadifogolykérdés Magyarországon* két tanulmányt tartalmaz. Az első, eddig publikálatlan írás hadifogoly-kérdést tárgyalja 1945 és 1955 között. Vizsgálja annak társadalmi és politikai jelentőségét, a különböző állami, politikai és civil szervezetek a (hadi)foglyok érdekében tett erőfeszítéseit, állásfoglalásait. Az MKP, hogy növelje támogatói bázisát,⁶ a propaganda eszközüvé tette a hadifogoly-kérdést. Egy igen fontos, korábban nem publikált dokumentum is belekerült a könyvbe, melyből kiderül, hogy a Szovjetunióba deportált katonai, civil és internált foglyokon kívül tömegesen deportálták a Gupvi lágereibe a felszabadított zsidó polgári személyeket is. Jelen forrás, a Magyar Kormány szóbeli jegyzéke, a SZEB-en, vagyis a magyarországi Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottságon keresztül kéri a Szovjet kormányt, hogy a Lublinnál – valószínűleg a majdaneki koncentrációs táborból – „felszabadított” és fogságba vetett 36 ezer magyar zsidót engedje szabadon. A szovjet válasz nem volt meglepő – mint sok más esetben, letagadták a zsidók deportálását. A dokumentum remek példája a szovjetek mentalitásának, miszerint csak a mennyiség, a létszámadat volt a fontos.

A hadifoglyok hazahozatalában a Magyar Kommunista Párt és a Független Kisgazdapárt között két fontos kérdésben ellentét volt a határon túli magyarok sorsát illetően és a németként deportáltak ügyében. A könyvben Bognár Zalán táblázatos formában közli a Magyarországra és a határon túli területekre hazatértek számát, évenkénti bontásban. Kutatásai alapján a szovjet fogságba került magyar állampolgárok, a GUPVI őrize-

⁵ Gellért Tibor: Magyar vasútépítő katonák a fasizmus ellen. Budapest, 1976.

⁶ Hiszen a kérdés az egész magyar társadalmat érintette, a (hadi)foglyok hatalmas létszáma miatt.

tébe került katona és civil foglyok mintegy 33-40%-a meghalt. Végül a kötet a békeszerződésben lefektetett, de meg nem valósult szovjet–magyar hadifogoly-egyezmény tervezet körüli pártvitákat, nézetkülönbségeket, problémákat tárja fel, s az egyezmény megkötésének szovjetek általi érdektelenségére világít rá.

A szerző munkáját kislexikonnal, mellékletekkel zárja. Kiemelném ezek közül a gazdag térkép-, dokumentum- és képmellékleteket.

Jelen kötettel átfogó és egyben részletekbe menő ismereteket nyerhetünk a szovjet fogságba került honfitársaink sorsáról. A kötetben lévő tanulmányok elsődleges forráson, levéltári dokumentumokon és memoárokon alapulnak. A történész szakma számára Bognár Zalán jóvoltából egy kiváló kézikönyvhöz jutott, amely a szakmai és a szélesebb közönség számára egyaránt „élvezetes” olvasmányként szolgál.

Dán Vanda

DDR-SPIONAGE

VON ALBANIEN BIS GROSSBRITANNIEN

(NDK hírszerzés. Albániától Nagy-Britanniáig. Hrsg. von Helmut Müller-Enbergs – Thomas Wegener Friis Verlag für Polizeiwissenschaft, Frankfurt, 2018. 320 o. ISBN 9783866765351)

A Német Demokratikus Köztársaság (NDK) hírszerzése legendás hírnévre tett szert a hidegháború korszakában, ezért nem véletlen, hogy a kétpólusú világrend megszűnését követően a tudományos érdeklődés és a publicisztika fókuszába került.¹ Elsőként a visszaemlékezések jelentek meg, élükön az Állambiztonsági Minisztérium Hírszerzési Főcsoportfőnökség (Ministerium für Staatssicherheit Hauptverwaltung für Aufklärung, rövidítve: MfS HV A) legendás főnökének, Markus Wolfnak *Az arc nélküli ember* címmel 1997-ben kiadott emlékiratával.² A magyarul is elérhető másik visszaemlékezés az 1979-ben átalált hírszerző, Werner Stiller nevéhez fűződik.³ A témát monografikus igényű tárgyaló tudományos feltárások közül első helyen az Egykori NDK Állambiztonsági Irataiért Felelős Szövetségi Megbízott (Der/Die Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU) hivatalának kiadványát kell megemlíteni, amely az *Anatomie der Staatssicherheit* címmel kiadott szervezettörténeti sorozat keretében látott napvilágot.⁴ Jóllehet a szovjet irányítás alatt álló keletnémet hírszerzés világszerte fontos szerepet játszott a hidegháború nemzetközi játszmáiban, a kutatás sokáig a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) felderítésére fókuszált. Ezzel kapcsolatban az első, nagy figyelmet ébresztő munkát Hubertus Knabe, a jelenkori német történetírás prominens képviselője 2011-ben adta közre.⁵ Tizenkét évvel

¹ Ministerium für Staatssicherheit, közkeletű nevén: Stasi.

² *Markus Wolf: Man Without a Face: the autobiography of communism's greatest spymaster.* London, 1997.; *Markus Wolf: Az arc nélküli ember.* Budapest, 1998.

³ *Werner Stiller: Der Agent. Mein Leben in drei Geheimdiensten.* Berlin, 2010.; *Werner Stiller: Az ügynök. Életem három titkosszolgálatnál.* Budapest, 2011.

⁴ Hauptverwaltung A (HV A). *Aufgaben – Strukturen – Quellen.* (Anatomie der Staatssicherheit) Hrsg. Helmut Müller-Enbergs. Berlin, 2011.

⁵ *Hubertus Knabe: West-Arbeit des MfS: Das Zusammenspiel von „Aufklärung” und „Abwehr”.* (Analyse und Dokumente. Wissenschaftliche Reihe des Bundesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik, 18.) Berlin, 1999.